

Pintér Dóra

„Ketrec fonódik körém” – Törvény és mágia

(Krasznahorkai László – Max Neumann: *Állatvanbent*)

Jelen tanulmányban Krasznahorkai László és Max Neumann közös, *Állatvanbent* című, textus és vizualitás párbeszédére építő kötetében vizsgálom a törvény általi ítélet egzisztenciális következményeit, a jogerős el- és kizárás fenomenológiai értelemben vett élményét mint létélményt. A törvény az elbeszélés kontextusában úgy jelenik meg, mint olyan hatalom, amely a „létezésből kizárhat”, amely nem a konkrét halálra utal, hiszen az élet egy reziduális formában megmarad, azonban a szakadás következtében az ontológiai struktúra sérül, az én felszámolódik, hiszen – ahogyan azt a szöveg reprezentálja – fokozatosan megszűnik a sartré-i értelemben vett önmagáértvaló létezőnek lenni. Kérdésselvetésem tehát arra irányul, hogy a szövegben a végrehajtás hogyan alakítja át az identitást, miként számolja fel az ént, illetve hogy a törvény, ami objektív faktumként hoz létre, teremt valamit, egy léthelyzetet az elítélt számára, hogyan kerül szembe a szubjektív teremthőerővel, az emócióval és a képzelettel.

Az *Állatvanbent* egy hozzánk tartozó, leválaszthatatlan, ártó erő elszabadulásán keresztül jeleníti meg egy apokaliptikus jövőkép vízióját. A megszemélyesített ösztönök őrzőjén át érkezik a zaklatott, erőszakos nyelv, amely szabályosan felbugyog az elfojtásból, a semmi cellájából, ahová száműzték. Absztrahált módon jelenik meg az elítéltség, a fogság létélménye, a szöveg minden tényyszerűsége, a realitáson túllépve az ebből fakadó kint ragadja meg, amely hol vérszomjas dühbe fordul, hol az örületbe hajlik át. Az elbeszélés játéka, hogy a bezártság elsősorban egy fizikailag megvalósuló fogság, a szubjektum konkrét bezárása, ami utólag metaforaként is értelmeződhet, amikor a szöveg második felében a törvény általi ítélet személyes ítéletté, egyfajta morális kontrollá változik a szövegben, s így a bezártság már mentális elzárást, tehát elfojtást is jelent egyben.

az üvöltés a kétségbeesés, a ráébredés elmondhatatlanul szörnyű esete, mikor is az erre ítélt rájön, én, hogy ő a létezésből ki van zárva, s már nincs visszaút, ha volt egyáltalán odavezető, csapdába fogták, nincs menekülés, fáj minden, fáj az az egy, ami van még, a tény, hogy idekerült¹

1 KRASZNAHORKAI László, MAX NEUMANN, *Állatvanbent*, Bp., Magvető, 2010, 5.

A törvény az ítélet foganatosításának módján adott a szövegben, erre egy olyan hatalmi gyakorlaton keresztül látunk rá, amely a szubjektum szabadságát egy objektív döntést követően valóban korlátozhatja. A sartre-i értelemben vett mindenkori Másik egységes háttérre sűrűsödik a konszenzuson alapuló törvényi szó mögött, kvázi ekvivalenssé válik azzal, az ítélet a Másiktól származik, aki ilyen módon ellenem van – ennek mentén válik élessé az én és a világ distinkciója az elbeszélésben. A törvény egyszerre kizáró erő, amennyiben – a szöveg tanúsága szerint – ontológiai értelemben felfüggeszti a létezőt (hiszen „a létezésből kizárja”), ugyanakkor pedig teremtő potenciál, hiszen megteremt egy teljesen újfajta valóságot, egy új léthelyzetet a szubjektum számára. A törvény által való ontológiai átírás az, ami szétfeszíti az önmagáértvaló létezőt, és a szöveg éppen ezt a folyamatot reprezentálja. Ez az átírás nem pusztán azért nem választható le a Másik problémájáról, mert azt jelen esetben a büntetőjog mint konszenzus sűríti és reprezentálja a szövegben, hanem azért sem, mert a Másik a világban-benne-lét egyik konstitutív jellemzője, az ember létét az jellemzi, hogy az csakis másokkal együtt saját léte, tehát a Másik a lét alapvető struktúrájához tartozik – az *Állatvanbent* pedig a létet szövegszerűen kifeszíti, elemeire bontja szét, láthatóvá téve annak a mások létéről való leválaszthatatlanságát, az „én” függetleníthetlenségét. Jean-Paul Sartre úgy fogalmaz, hogy a másikhoz való transzcendens viszonyomat saját létem konstituenseként ismerem fel.² Az önmagáértvaló ezen beágyazottsága relevánssá válik, hiszen a törvényi szó által az én egy ontológiai értelemben bizonytalan pozícióba kerül, elveszti a bizalmát, amely alapvetően a Másik felé irányul, ennek hatására sérül az identitása, a világ realitása számára fokozatosan felbomlik, többé nem lesz világos, hogy valójában ki is ő,³ csak az a szembenállás, amely bezártsága és a bezártságot *előíró* Másik, a többiek alakjába sűrűsödő világ között feszül. A törvény ő, a szemben lévő pólus, a kín forrása, a szenvedés felelőse. Az ontológiai bizonytalanság állapota pszichológiailag is előszobája az én hasadásának, az örületnek – az egyén nem érzi létének folytonosságát az időben, nincs meg benne a személyes konzisztencia vagy kohézió mindent felülíró érzése, nem képes érzékelní önnön lényegi valóját, fokozatosan veszti el mind saját magával, mind a külvilággal való kapcsolatot.⁴ Ezeket a tapasztalatokat a szöveg folyamatosan visszaigazolja, a szubjektum számára a szabadságvesztés a halálnál is erősebb fenyegetéssel bír, a Másik fenyegetésével, aki a törvény eszközével elrabolja előle a világot, felszámolva ezzel azt a koherenciát, amely alapvetően kíséri a létet – a heideggeri *Dasein* struktúráját, amely arra utal, hogy az ember már mindig is bele van kötve a világba, léte *világban-benne-lét*, tehát nem érthető meg önmagában, hanem kizárólag a világgal való viszonyában.⁵ Az én-t kizárólag a környezetével való kölcsönhatásban lehet megérteni, de az elbeszélésben a törvény kiiktatja az életvilág egészét.

az az érzésem, hogy egyenesen egy olyan térbe kerülök, ami pontosan rám van szabva, ezt úgy gondolom, hogy pontosan akkora, mint én, ez a legörjítőbb, mert meg se kell mozdulnom, mindenhol

2 Jean-Paul SARTRE, *A lét és a semmi*, Bp., L'Harmattan, 2006, 305.

3 TAKÁCS Erzsébet, *A szégyen problematikája a későmodernitásban. Kortárs szociológiai megközelítések = A szégyen reprezentációi*, szerk. PABIS Eszter, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017, 92.

4 R. D. LAING, *A meghasadt én. Tanulmány a józan észről és az örületről*, Bp., HVG, 2017, 67.

5 Martin HEIDEGGER, *Lét és idő*, Bp., Osiris, 2007.

hozzáérek a rácshoz [...] éppen hogy nincs tér, azaz nincs rajtam kívül szabad adottsága ennek a térnek.⁶

A fogva tartás, a bezárás aktusa implikál egy, az én-nél aktuálisan hatalmasabb erőt, amely decentralizálja és felfüggeszti világát – a heideggeri fogalmat átírva, mintha többé nem lenne a világban a lét. Ahogyan Sartre azt *A lét és a semmi*ben kifejti, a parancs és a tiltás – amely jelen esetben törvényi esszenciát nyer – azt követelik, hogy a Másik szabadságáról a tudat saját szolgaságán keresztül bizonyosodjon meg; saját lehetőségei halálán keresztül tapasztalja meg a Másik szabadságát. Lehetőségeinek halála csak ennek a szabadságnak a belsejében valósul meg, és a Másik szabadságának közepébe vetetten és elhagyatottan létezik, saját maga számára elérhetetlenül, de mégis saját magaként.⁷ A többiek léte tehát lényegi összefüggést mutat a szabadság(vesztés) problematikájával, ennek megfelelően a tárgyalt mű egyik központi motívuma ennek az oppozíciónak a feloldása, a „kívülállók”, a „különbözőek” elpusztítása a szabadság visszanyerésének, újrateremtésének érdekében: „hamarosan megtudjátok, hogy mi az, hogy láthatatlan, és főleg azt, hogy mi az, hogy ellenfél [...] márpedig én mindnyájatokra le akarok sújtani, és le is fogok.”⁸ Sartre a Másikat egy absztrakt tekintettel azonosítja, a vélt vagy valós tekintet az, ami gúzsba köthet, az ember láthatóságán keresztül válik sebezhetővé, kiszolgáltatottá, ezzel összefüggésben külön figyelmet érdemel a szövegben az elbeszélő láthatatlanná válásának igénye, amely több fejezetben is megjelenik. Sartre úgy írja le a tekintetet, mint ami szolgává tehet: „annyiban vagyok szolga, amennyiben léteemben függő vagyok egy olyan szabadság belsejében, ami nem az enyém, és ami lételem feltételét jelenti.”⁹ Az elbeszélések mindvégig egyfajta eszközkérés narratívájaként is működnek – a szöveg a tehetetlenség és kifosztottság állapotából kiindulva jár be egy ívet, megjelenik a cselekvő potenciál, amely – azontúl, hogy poétikai jelentőségre tesz szert, szövegszervező erővé válik – bizonyos értelemben képes megvalósítani az én szabadságát.

Aki attól fél, hogy saját szubjektivitását a másik elsodorja, korlátozza, befagyasztja, az gyakran maga igyekszik elsodorni, korlátozni, megsemmisíteni a másik szubjektivitását. Ördögi kör. Minél inkább úgy próbálja valaki megvédeni autonómiáját és identitását, hogy megsemmisíti a másik fél emberi mivoltát, annál inkább úgy érzi, hogy ezt folytatnia kell, mert minden alkalommal, amikor megtagadja a másik ontológiai státusát, egyúttal saját ontológiai biztonsága is csorbát szenved, a másikat egyre nagyobb fenyegetésnek látja, és egyre kétségbeesettebben próbálja tagadni. A személyes autonómiaérzés sérülésekor a személynek sem másokkal szembeni, sem az önmagában érvényes éntudatát nem sikerül fenntartania.¹⁰

Az elbeszélői perspektívából a törvény egységesíti és absztrahálja a Másikat, nincs arca, nem érinthető, nem utolérhető, nem közelíthető meg, pusztán a parancs, a kényszer révén, tehát hatásában

6 KRASZNAHORKAI, NEUMANN, i. m., 11.

7 SARTRE, i. m., 334.

8 KRASZNAHORKAI, NEUMANN, i. m., 14.

9 SARTRE, i. m., 330.

10 LAING, i. m., 81.

van jelen, felszámolhatatlan távolságot vetve ítélő státusza és az elítélt közé. Objektív és egyirányú nyelv, amely nem teremt lehetőséget a kommunikációra, csak a kijelentés formájában él, eleve adottan végleges és kimozdíthatatlan – nincs tehát szubjektív komponense, lényege szerint magába olvaszt minden egyedit. Csakhogy a kötet legelső szövege még E/3-ban kezdődik, kívülről láttatja a fogságban lévőket, leírja, *értelmezi* annak helyzetét, majd a narráció mondat közben vált hirtelen E/1-es elbeszélésre, és szó szerint elismétli ugyanazt, ami vele kapcsolatban előzőleg elhangzott. Az értelmezés szempontjából egyrészt jelentős, hogy valójában két elbeszélői perspektívával számolhatunk, másrészt fontos, hogy az első elbeszélő nem mond el többet a fogvatartottról, mint amit ő maga is kijelent. A perspektívaváltás azt a hatást kelti, hogy a fogvatartott megkapja a szót, hogy elmondhassa, amit szeretne, szót kap, hogy számoljon be az élményeiről, értelmezze a helyzetet, amelybe került – így viszont a szöveg függőben hagyja annak kérdését, az elbeszélésre bízva, hogy a bezárás mint ítélet indokolt-e. Ez a gesztus felveti azt a jogelméleti kérdést, hogy miként létesül kapcsolat, és milyen természetű kapcsolat létesül az absztrakt jogszabály általánossága és a konkrét tett egyedisége között. Az egész kötet olvasható a törvény applikációja felől, így a szöveg olvasó általi értelmezése az egyedi eset jogi értelmezésével válik azonossá, tehát a törvény mégsem eleve adott a szövegben, nem merev dogmaként áll elő, hanem eleven erőként, amely az egyedi esetre való alkalmazásban nyer konkrét megvalósulást.

Az önmagában vett törvény általánossága abban áll, hogy a hatáskifejtésre irányuló készen állás móduszával bír, mint a konkrét megvalósulás különféle irányába kifejlteni képes potencialitás, amely minden alkalommal egy meghatározott egyedi esetre való konkretizálás révén teljesül ténylegesen ható törvényként.¹¹

Gadamer a jogot hermeneutikai szempontból vizsgálja, az értelmezés gyakorlata felől, amely leválaszthatatlan mozzanata az ítélethozásnak, vagy egyáltalán az absztrakt jogrend valóságba való átültetésének. „Az értelmezés feladata a törvény konkretizálása a mindenkori esetben.”¹² Ezt az értelmezést, tehát az applikációt pedig az olvasás aktusa hozza létre, a szöveg játéka, hogy éppen a mindenkori olvasó válik a Másikká, aki az ítéletet jóváhagyja, és így feloldja azt az olvasati lehetőséget, hogy a törvényt önkényesen lehet értelmezni, a jogrend az emberi létállapotra kívülről ráerőszakolt és lerögzített normarendszer. Eszerint a szöveg egésze éppen a jog hegeli meghatározását reprezentálja, miszerint az „az öntudatos szabadság létezése”.¹³ Ez mindenképpen árnyalja azt a szabadságfogalmat, amely a szövegben a fogvatartott által értett és megteremtett szabadsággal szemben tételeződik.

Az elkövetett tett a maga *techné*-szerű mivoltában épp olya befejezetlen, mint a bírói döntés alapjául szolgáló jogszabály a maga absztrakt és általános mivoltában [...]. A jogképződés hermeneutikai folyamatában a *hozzátartozás* struktúrája jut érvényre: egyazon jogszabály közös értelemhorizontjába

11 VERESS Károly, *A kommunikáció közegében. Tanulmányok a kommunikáció filozófiája köréből*, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2017, 71.

12 Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlat*, ford. BONYHAI Gábor, Bp., Gondolat, 1984, 232.

13 G. W. F. HEGEL, *A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és az államtudomány vázlat*, Bp., Akadémiai, 1971, 58.

vonódik be az elkövetett tett és a bírói ítélet, oly módon, hogy az elkövetett tett a bírói ítélet igazságságtartalma, a bírói ítélet pedig a tett büntartalma révén nyer ugyanazon jogi forma által megformált jogi értelmet.¹⁴

Az elbeszélői technika a perspektívaváltás által tehát megkérdőjelezhetővé teszi az elítélt státuszát, egyben a szövegértelmezést rávetíti a jogértelmezés, az applikáció folyamatára, amivel gyakorlatilag megvalósítja az egyedi esetre való alkalmazást, „a produktív jogkiegészítés” aktusát – a befogadó kvázi bírói pozícióba kerül.

Sartre kétféle létrégiót különböztet meg egymástól *A lét és a semmi* című munkájában; az objektum, a pusztá jelenség önállóan, teremtetlennek, áthatolhatatlannak mutatkozik, ami egybeesik önmagával, tehát *az, ami*, így megvalósul az abszolút létteljesség: *ez az önmagábanvaló*, míg ezzel szemben az emberi lét a tudat semmitő tevékenységén keresztül ragadható meg. A tudat képessége, hogy zárójelbe tudja tenni a létezőket, semmitő tevékenységével hiányokat tud felfedezni a világban, kérdésessé tudja tenni azt, s tagadó válaszokat is képes adni, mint „semmi”, „sehol” vagy „soha” – Sartre ebből vezeti le azt, hogy az ember szabad. Csakhogy kizárólag annyiban képes kérdésessé tenni, semmitíteni a világot, tehát elszakadni tőle – vagyis annyiban szabad –, amennyiben ő maga nem más, mint önmagától való állandó elszakadás, önmaga állandó hiánya. *Ez az önmagáértvaló*, ami *nem az, ami, és az, ami nem*, hiszen a múltjától folyamatosan, minden pillanatban elszakad, az már nem ő, a jövő még nem érkezett el, így tehát olyan módon a saját jövője, hogy valójában még nem az.¹⁵

Beleterítettek ebbe a pillanatba, de az előzőből meg a következőből kizártak, így hát üvöltök egyetlen üvöltésben, kizárva az időből, bezárva egy térbe, amelyet nem rám méreteztek, mert ez a baj, a tér, hogy ehhez a térhez nekem semmi közöm, az égadtavilágon semmi közöm nincs ehhez a struktúrához, ezekhez a perspektívákhoz, ezek a perspektívák ugyanis nem alkalmasak arra, hogy létezni tudjam bennük [kiemelés tőlem P. D.]¹⁶

Ebben a – legelső szövegből való – idézetben már megjelenik az önmagáértvaló ellehetetlenedése az időből való kizáródás tapasztalatában, amely által a szubjektum megszűnik abban az önmagát folyton lekéső vagy elmulasztó struktúrában létezni, ami emberként a sajátja, egybeesik önmagával, ami az önmagáértvaló létre nem, kizárólag a tárgyi létezőkre lehet jellemző. Egyetlen, végtelenített üvöltéssé lényegül át, kinná, tehát bizonyos értelemben tárggyá válik – pontosabban ez a megélése. A bezárás hatását tehát a szöveg már az elejétől kezdve úgy reprezentálja, hogy az a tudat sajátos szerveződését befolyásolja. Nem létezik idő a tudat nélkül, az hozza létre – éppen a folyamatos semmitéssel, ahogyan a jelent minden pillanatban szakadatlanul a múltba űzi. Azonban az idézet tanúsága szerint a fizikai elzárás mint gesztus, mintha a tudat alapvető mechanizmusát is érintené, illetve már itt megjelenik a szövegben az ilyen értelemben vett „én”¹⁷ erodálása.

14 VERESS, i. m., 77.

15 FEHÉR M. István, *Jean-Paul Sartre*, Bp., Kossuth, 1980, 37–45.

16 KRASZNAHORKAI, NEUMANN, i. m., 5.

17 „A fenomenológiai szemléletből következik, hogy az, amit énnek, szelfnek hívunk, nem a sokféle élmény fölött

A kötet tizennégy különálló szövegből áll, amelyek egymásutánja kirajzol egy folyamatot – a világ tudat általi semmítésének folyamatát, ami önmegsemmítésbe fordul át. Az elbeszélő először saját helyzetére, bezártságára, az új, de elviselhetetlen tértapasztalatára reflektál, illetve reflexió tárgyává teszi lehetőségeitől való megfosztottságát, és már itt megtörténik az a szubjektum általi felismerés, hogy ez a megfosztás felülírja a fizikai szenvedést.

Krasznahorkai szövege valójában kétféle szabadságfogalmat állít szembe egymással: egyfelől az ember szabadsághoz való jogát, amelyet a törvény biztosít és ír elő alaptörvényként, és ugyancsak a törvény által büntetésként megvonható, másfelől a sartre-i szabadságfogalmat, amely egyáltalán nem evidens módon befolyásolható bármilyen törvény által. Az elbeszélés egyik kérdése éppen ez, hogy ontológiai értelemben mi a törvény hatóköre, meddig hatol a törvény az énben? Vagy úgy is feltehető a kérdés: a törvényi alapon kiszabott börtönbüntetésnek (fontos, hogy nem bármilyen fogva tartásról van itt szó) milyen ontológiai következményei vannak a kötetben? Ezt pontosítja a korábban említett értelmezési lehetőség, miszerint az ítélet az olvasás folyamatában konkretizálódik, annak analógiájára, hogy a törvény az alkalmazás konkrétumában nyer tényleges befejezést és megvalósulást.¹⁸ Ez valójában a szabadság harmadik aspektusa a műben, amely a tett értelmezésére, a jogrend rugalmasságára, a jogképződés nyitott és szabad megvalósulására utal. Eszerint a szöveg által reprezentált szabadságvesztés még nem volna feltétlenül végleges, de azzá válik, ahogyan az elbeszélés fokozatosan validálja azt. Éppen az én felszámolódását kísérő, pusztító hajlam kibontakozása az, ami az értelmezőt meggyőzi az elzárás szükségességéről, jogerőssé teszi azt. „A jog belülről hatja át és formálja meg azt a közeget, amelyben a tettet elkövetik és az ítélet megszületik.”¹⁹

Nem értek el. Nincs szemem [...] nincs nyelvem, nincs agyvelőm [...] nincs bennem érzés, nincs bennem hűség [...] nem ismerem a fájdalmat, nem ismerem az irányokat, nem ismerem a bűvöhelyeket és nem is fogom keresni őket soha [...] nem hallok semmit [...] nem látom, mert vak vagyok [...] nem anya szült, nem lettem, csak vagyok [...] nincs szükségem levegőre, és nincs szükségem szabadságra, és nincs szükségem semmire [...] mert menekülni, azt már nem lehet, mert itt vagyok [...] nincs se szagom, se formám, nem férek el semmiben, mert csak gyűlölet van bennem. [kiemelés tőlem P. D.]²⁰

A második szöveg szinte kizárólag tagadásokból áll, terjedelmes felsorolás, amelyben az én hiányokon keresztül definiálja önmagát. Az egyetlen pozitívitás, amelyen keresztül létezőként képes megragadni magát, az a gyűlölete – nem arról van szó, hogy egyetlen érzés van benne csupán, és ez a gyűlölet, hanem inkább arról, hogy a gyűlölettel azonosítja magát, gyűlöletté válik, ahogy előtte kinná lényegült. A felütés – „nem értek el” – okot ad a negációra, megmagyarázza azt – az én menekül. Feltűnő, hogy itt már nyoma sincs a bezártságnak, a fizikai tér szűkösségének és

lebegő entitás, hanem ezen élmények kapcsolategységével azonos.” PINTÉR Judit Nóra, *A krónikus betegségek lélektana. Válság és megújulás*, Bp., L'Harmattan, 2018, 13.

18 VERESS, i. m., 71.

19 Uo., 77.

20 KRASZNAHORKAI, NEUMANN, i. m., 6.

idegenségének, sőt az első mondat a szubjektum utolérhetetlenségéről ad számot, mintha őt bezárni lehetetlen volna, hiszen a tagadással visszavonja mindazt, amin keresztül megragadható. Megvonja, semmíti mindazt, amit a törvény szava utolérhetne, de ehhez egy ponton túl saját létének különböző aspektusait kénytelen felszámolni. Nem az elbeszélői szituáció változik, hanem a szabadsághoz való viszonya, amelyet úgy élhet át és tarthat meg, ha önmagát leválasztja, fokozatosan eloldja a világtól, amelynek keretein belül az ő szabadsága befolyásolható, a Másik – a törvény által – azzal rendelkezni képes. Az emberi tudat negáló tevékenysége tehát itt az én kontrollja visszaszerzésének eszközévé válik, a semmítés a fogságban való szabadság megteremtése – valójában a fogság tagadása. A gyűlölettel való azonosulás eleve fenyegető, azonban ez fokozatosan egyre erőteljesebbé válik, az agresszió konkrét fenyegetésbe, majd a pusztítás intenzív vágyába fordul át, ami a kötet végére a világ leigázásának víziójába torkollik. A második szöveg még úgy zárul: „Nem értek el soha. Ha kijutok innen.”²¹, tehát a fizikai bezártság tudatát valamelyest még magán hordozza a nyelv, azonban a következő rész éppen ezzel nyit: „Túl nagy vagyok. Túl erős. Olyan nagy vagyok, hogy átérek két fa lombja között [...] átérek két város között.” Önnön határait folyamatosan tágitja, a harmadik szöveg ennek a szó szerint végtelenségig való fokozása: „az egész univerzumot átérem, ha akarom, de még ez sem elég nagy nekem, mert annyira nagy vagyok [...] nagyobb vagyok mindennél, aminek mérete van.”²² Végleg eloldódik az önmagáértvaló létstruktúrájától, a fizikai határtalansággal valójában az emberi végességet és védtelenséget hagyja maga mögött. A fokozás, a szöveg ilyen módon való építkezése (ami a kötet egészére jellemző) azért is jelentős, mert ennek az új minőségnek a kialakítása a nyelv áradásával együtt történik, a nyelv teremti meg. Előbb ölt nyelvileg formát az, amivé folyamatosan alakul – itt ér össze a kétféle nyelvi teremtés, a törvény szava, a törvény által kimondottak, illetve a szubjektív nyelv, amely újratemti azt valóságot, amelyet előírtak a számára.

Túl nagy vagyok. Túl erős. Olyan nagy vagyok, hogy [...] átérek két kontinens között [...] átérem milliárdszor a Földeteket [...] az egész univerzumot se elég nagy ahhoz, hogy nagyobb legyen, mint én [...] nagyobb vagyok mindennél, aminek mérete van.

És erős vagyok. Túl erős. Olyan erős, hogy [...] eltöröm az Atlanti-óceán alját [...] az eget is eltöröm [...] nagyobb vagyok nálatoknál mind, én, akinek az is elég, ha benneteket legyőzlek [...] mert a végén én fogok győzni. [kiemelés tőlem P. D.]²³

Sartre úgy tekint a képzeletre, mint a világ megszervezésének egy specifikus módjára. Ez is összefügg a semmítéssel, hiszen ahhoz, hogy a képzelet működése egyáltalán lehetséges legyen, az szükséges, hogy a tudat képes legyen elszakadni a valóságtól, tehát tagadni azt, és csak így hozhat létre autonóm módon egy új tárgyat. Minden destrukció, ami a szövegben cselekményként áll elő, az voltaképpen a fantázia konstrukciójában történik, a szöveggel egyre beljebb hatolunk a látomásos, ellentmondásokból álló, épp ezért folyamatosan széteső, foszlékony és szürreális világba, ami az én felbomlásának dokumentációjaként, az örület általi szétfeszítettség naplójaként olvasható.

21 *Uo.*, 7.

22 *Uo.*, 8–9.

23 *Uo.*

Mindez egy nagyon intenzív emotív beállítódásban valósul meg, és – ismét Sartre művei alapján – az emócióban az ember világgal való viszonya változik meg: Krasznahorkai szövege egyfelől épp ezt a változást reprezentálja. A különböző emotív viselkedések – állapítja meg összefoglalóan Sartre – mágikus magatartások, általuk a világ átformálása történik meg. Az emóciókban a tudat nem pusztán megváltoztatja a környező világot, hanem egyúttal át is éli azt. A világ racionális megragadásából a mágikusba való belezuhanás az emóció – a tudat egyik létezési formája, egyik módja annak, ahogyan megéri saját Világban-való-Létét. Egy szintetikus viselkedésmódról van szó: az elbeszélő gyűlöletében, ebben az érzelmi töltetben az egész világ megjelenik, és fontos, hogy egy meghatározott módon jelenik meg. Tanulmányom címében is erre utaltam: a törvényt mágia írja felül, csakhogy ahhoz, hogy ezt megtehesse, fel kell áldoznia emberi létét, le kell mondani mindarról, ami ontológiai szempontból az embernek sajátja. Az előttünk feltárulkozó lét saját magát fosztja ki, a szövegekben porlad szét, a semmités révén a szabadság képzele egy ideig fenn tarthatónak, megmenthetőnek tűnik az én számára, de pont azt nem lehet képes közben megtartani, amiből a szabadság, mint olyan, értelmét nyeri. Értelmetlen tehát ez a szabadság.

Azt, hogy jelen értelmezésben ekkora szerephez jut Sartre filozófiája, azt az magyarázza, hogy a képzelet és a szabadság Sartre munkáiban szorosan összefonódik egymással: „a képzeletnek a világkonstitúcióban betöltött központi szerepének a hangsúlyozásával a világ úgy jelenik meg nála, mint ami alapvetően a mi szabadságunk terméke, mint amit bármely pillanatban hatalmunkban áll megváltoztatni.”²⁴ A tudat legfőbb jellemzője, elválaszthatatlan képessége éppen az, hogy „mindig megragadja a dolgokat másképp is, mint ahogyan ténylegesen adva vannak, vagyis: a tudat mindekor képes arra, hogy tagadja a fennálló állapotokat, és helyettük új állapotokat tételezzen.”²⁵ Sartre ezzel kapcsolatban arra is felhívja a figyelmet, hogy – habár a múlttal kapcsolatban feltétlenül felelősséggel tartozik – az egyén szabadságának lényegi vonása, hogy bármikor megújíthatja múltbeli énjével való azonosságát.²⁶ Krasznahorkai szövegét a képzelet tevékenysége, annak világszervező funkciója felől értelmezem, ahol az énnel való azonosság megújítására tett kísérlet összeomláshoz vezet. A szabadság fogalma a műben sokrétű: egyfelől annak hiánya szervezi a szöveget, másfelől valójában mindvégig jelen van a képzelet teremtő ereje által. Sartre elmélete felől tekintve, amit a szöveg áradása megtesz, az éppen a szabadság gyakorlása – és ahogyan fentebb kifejtésre került, mindez beleágyazódik a törvény egyedi esetre való alkalmazhatóságának, a tudatos, értelmezés által véghez vitt applikáció szabadságába, amely más értelemben, de ugyancsak a szabadság gyakorlata. Mindenképpen utalnék rá, hogy *A lét és a semmiben* a szabadság és a szituáció elválaszthatatlan egységére nagy hangsúly esik, ahogyan a problémát elemző tanulmányában arra Marosán Bence Péter is rávilágít: „a szabadság mindig beleágyazódik valamilyen szituációba, mely a szabadság ellenállási közegét alkotja, és ily módon a szabadságot lehetővé teszi.”²⁷ Krasznahorkai szövegében az ellenálló közeg nem objektíválódik, a Másik, a külső betörése és fenyegetése, azaz semmiféle kényszerítő erő nem jelenik meg a maga konkrétságában, még a fizikaiként leírt ketrecreől

24 MAROSÁN Bence Péter, *Szabadság és képzelet. Az ember mint világteremtő lény Sartre fenomenológiájában = Imagináció a filozófiában. Hermeneutikai, fenomenológiai, vallásfilozófiai megközelítések*, szerk. FEHÉR M. István, Bp., L'Harmattan–MTA–ELTE Hermeneutikai Kutatócsoport, 2017, 219.

25 *Uo.*, 221.

26 SARTRE, i. m., 69.

27 MAROSÁN, i. m., 226.

is feltételezhető, hogy valójában mentálisan létező, gondolati határokkal kell számolni, amelyek megélésésként artikulálódnak (lásd a korábbi idézeteket). Az applikáció itt is fontossá válik, hiszen maga az értelmezői művelet, illetve az olvasói tapasztalat hozza létre az ellenállási közeget, amelyben a szöveg azt juttatja érvényre, hogy „a többi ember nem fogadja el és nem tűri el, hogy a képzelet egy bizonyos, társadalmilag intézményesült és kikristályosodott projektumát semmibe vegyük, hatályon kívül helyezzük”.²⁸ Ez a projektum jelen esetben pedig a törvény. A szöveg tehát előre számol a befogadói ítélettel, az örjögés elutasításával, ellenáll a rombolással szemben, potenciál fenyegetett, így válik a Másikká, így jön létre hermeneutikai értelemben az ellenálló közeg a műben. „Egyedül vagyok, végtelenül egyedül, annyira egyedül, hogy rajtam kívül nincs is voltképpen senki, én vagyok itt, de még én sem egészen, mert éppen ugrásban vagyok, tulajdonképpen belezáródtam abba az ívbe, amelyben éppen ugrom”²⁹

A nyolcadik rész egy olyan magány-élményt ír le, ami a világból való kizáródás magánya, azon a módon egyedüllét, hogy a sartré-i koncepció szerinti, interszubjektivitásban összeálló, a csakis abban létező én számára megszűnik ez a fajta interszubjektivitásba ágyazottság, van Másik, de már nem függ tőle, feloldást kap a tekintet uralma – ami az emberi létet alapvetően folyton kíséri – alól. A Másik csak azon a módon létezik, hogy felbukkanásának pillanatában szét kell tépni, megszűnik cizelláltsága, megszűnik az interszubjektív viszony, amelyben megjelenhet bármiféle kölcsönösség, közös dinamika. A Másik az én létét már kizárólag olyan módon határozza meg, hogy az a pusztítás belső parancsának tárgya. Mintha a többiek egy kollektív Másikba rendeződnének, és őket/őt „gazdámként” szólítja meg a szövegbeli hang újra és újra, ezzel állatias, állatszerű lényként definiálja magát: „miért van itt ennyire sötét, ebben a sötétben hogy találok majd meg a tálacskámat, és hogy fogok így vacsorázni, én nem értek semmit, de hát hol vagy tényleg, kicsi gazdám, miért nem talállak”.³⁰ Az adott rész szövege az elején még fenntartja a függő viszonyt, ami a gazda-állat viszonyban nyilvánul meg, az ételhez való hozzájutás, a tájékozódás, sőt még az értelem, a világ értelme is a Másikhoz van hozzárendelve, azonban az elbeszélő ezt még a – magát a fejezetet jelentő, sokszorososan összetett – mondaton belül felszámolja, kilátásba helyezi a pusztítást, hirtelen agresszívvá válik, ígéretet tesz arra, hogy amint „felnő”, többé nem lesz szüksége senkire. „minden vacsoraidejében vacsorálnom kell, és ennek így kell lennie minden nap [...] amíg fel nem nőök, amikor már nem kell többé a tálacskád, mert akkor [...] *kimarom a szemedet* [...] szétmarcangolom akkor a te egész fejedet”³¹ [kiemelés tőlem P. D.] A szem *világának* elvétele, egyfelől visszaautal a sartré-i koncepcióra, arra, hogy a szemet elsősorban nem a látás érzékszerveként ragadja meg, hanem a tekintet alapjaként, amely pedig a Másik világban való létezésének a jelölője, az esszenciája, amely „a *nézve lenni* tudatának felvételét implikálja”³², másfelől *világtalanítás* az elbeszélő víziójának értelmében, amelyben a világot bekebelezi, összeolvasztja, megsemmisít benne mindent, hogy az az ő birodalmává váljon – ez egyben a képzelet világának teljes kiterjesztését, a valósággal való bármiféle kapcsolat, a racionalitás felszámolását jelenti. Amiként Ullmann Tamás

28 *Uo.*, 225.

29 KRASZNAHORKAI, NEUMANN, i. m., 19.

30 *Uo.*, 27.

31 *Uo.*

32 SARTRE, i. m., 321.

rávilágít: habár a fantáziát nagyfokú vizualitás jellemzi, nem képként szerveződik, ugyanis *világszerű*, tehát az élmény (a fantáziálás) a világszerűség összes mozzanatát tartalmazza. A fantáziált jelenetet azonban eleven affekciók kísérik, az érzelmek valóságosak.³³ „A fantázia nem belső kép, hanem olyan sajátos tudat, amihez fantáziált én és fantáziált világ tartozik.”³⁴ Ebből következik, hogy az elbeszélő képzeletben tényleg létrehozza a Másik nélküli világot, amelyet tökéletesen át is él, tehát agressziója és dühe, így pusztító hajlama valóságos – és éppen ez a valóságosság teszi elítélhetővé. Csakhogy ebben az esetben a fantázia olyannyira eluralkodik a valóság felett, hogy felül is írja azt – ez maga az örület. A lét ontológiailag (is) áthelyeződik a vízió síkjára, megváltoznak azok a feltételek, amelyek az önmagáértvalót strukturálják – pontosabban a tudat változtatja meg saját lehetőségfeltételeit. A torzult tudat a szövegben elkezd teljesen másképpen működni: felszámolja a distanciát tudása és önmaga között, azaz léte és tudása lassanként egybeesik – ennek folyamatát kíséri végig a szöveg: „mert a mi számunkra mindennek színe van, csak *mi nem látjuk, hanem tudjuk*, azaz tisztában vagyunk vele, hogy vannak”.³⁵ [kiemelés tőlem P. D.] Ez azt jelenti, hogy a tudat semmítő tevékenysége révén önmagát fosztja meg saját dinamikájától, a világ abszolút újraírásával, a fantázia hegemoniájában önmagát saját létmegértése alapján kezdi létrehozni – önmaga alapjává válik. A szöveg kimozdítja az én-t az önmagáértvaló ontológiai pozíciójából, többé nem felel meg azoknak a kritériumoknak, amelyek alapján ide sorolható volna – az emberi valóság legsajátabb jellegzetességétől mentesíti, hiszen az ember *az, ami nem, nem az, ami*. Ezzel szemben az én itt már *az, ami*. Az elbeszélő önmagát az emberi léttől nyelviileg is elválasztja állatszerűségével (de nem konkrétan állattá válásról van szó), a deiktikus távolság nyelvi felvételével, a differencia reflektáltságával.

mindent látunk mi már idefönről, mert figyelünk benneteket, ha felnéztek, ti is megláthatnátok, ahogy megcsillan a szemünkben a fény, de nem néztek fel, és így ér véget számotokra a nap, így ér véget számotokra az élet, mert mielőlkünk nem lehet elbújni, nincs a földnek olyan mély pontja, amely nektek menedék lenne³⁶

A reflektált magányt a tizedik szöveg megsokszorozódásban oldja fel, az E/1-es elbeszélés többes számba vált, vélt ikertestvérekkel mozog együtt, ami az én töredezettségének, szétesésének egyértelmű nyelvi jelzése. Baudrillard beszél a *Rossz trasznparenciájában* az Azonos pokláról: a klónozásból, a sejt hasadásának és sokszorozódásának következményeiről, a protézisek, valamint a szellemi modellezésből fakadó azonossággal való szembenézésről, a Másik kiírásáról. Többé nem a Másik tényező, az Azonos gyötör. Az általa leírt tendenciák mentén is értelmezhető Krasznahorkai szövegének fordulata, hogy az én osztódni kezd, mihelyst felszámolja a Másikat (mint fenyegetőt).

33 ULLMANN Tamás, *Képzelet és tudattalan. A fenomenológia és a pszichoanalízis találkozási pontja = Imagináció a filozófiában*, 90.

34 *Uo.*, 87.

35 KRASZNAHORKAI, NEUMANN, i. m., 23.

36 *Uo.*, 24–25.

Vége az elidegenedésnek: nincs többé a Másik mint tekintet, a Másik mint tükör, a Másik mint átlátszatlanóság. Ezentúl a többiek (értsd: „klónok” – P.D.) a transzparenciája lesz az abszolút veszély. Megszűnt létezni a Másik mint tükör, mint visszaverő felület, az öntudatot az a veszély fenyegeti, hogy az ürbe sugárzik. [...] A meghatározatlanságban az alany már nem az egyik vagy a másik, már csak Ugyanaz lehet. A megosztás az osztódásnak engedi át a helyét. Márpedig, ha a másik rejthet is egy másikat, az Azonos csakis önmagát rejti. Ez a mi mai klón-ideálunk: a másiktól megtisztított, a megosztásától megtisztított, önnön metasztázisára, a pusztá ismétlődésre ítélt alany. Ez már nem a másik pokla, ez az Azonos pokla.³⁷

Itt válhat fontossá az értelmezésben az *állattá-leendés* fogalma is, amely Gilles Deleuze és Félix Guattari szóösszetétele. Az állattá-leendés nem metaforaként értelmezendő, vagyis nem hasonlósági viszonyt jelöl, hanem elszabaduló sokaságot. Mielőtt szilánkokra robban, az állattá alakuló ember személyiségének vonalai összesűrűsödnek, akár egyetlen telített, intenzív ponttá, amely váratlanul szétrobban a létezés minden irányába. Intencionalitását tekintve az állattá-leendés megzavarja az újrakódolást, vagyis kifelé irányul a reprezentációból.³⁸ Úgy vélem, hogy a kötet általam nyújtott interpretációjában az állat fogalma csak ilyen módon gondolható el, semmiképpen nem egy konkrét vagy metaforikus átalakulásként.

Az utolsó szöveg – ugyancsak egyetlen mondatba sűrítve – kiemelten fontos a mű egészének szempontjából, hiszen ebben valósul meg minden, amelyet a kötet mindvégig előkészített. A zárlat győzedelmesen számol be a hatalom visszaszerzéséről, ami az előzmények tükrében elsőre meglepő lehet, hiszen milyen értelemben beszélhetünk itt győzelemről (arról nem is ejtve szót, hogy az eredeti tétje nem ez volt a szembenállásnak)? Egyfajta kegyelmi állapotként tűnik ez fel, a pusztítás végbement, a tudat levált a valóságról, a világ nem adott többé horizontként. Az (élet)világ egésze parantézisbe került, és annak nemcsak tárgyi valósága van tagadásban, hanem minden fizikai törvényszerűség, amely mozgásban tartja. Sem energetikai, sem dinamikai, sem akusztikai tulajdonságai nincsenek többé. Test sincs, hiszen a sérülés is lehetetlen, nincsen sem cselekvés, sem lélek, hiszen nincs bűn sem – és ami kifejezetten fontosnak tűnik az utolsó sorokban: *ítélet és büntetés sincs*. A szöveg megérkezett.

még a mag se hasad az anyagban tovább, mert nincs többé erő, mely bármit hajtana, és nincs többé változás, mert nincs többé irány, amerre fordulna bármi is, nincs, kiapadt örökre, ami örökre feszített valamit fölfelé, na, most már nem feszít semmit soha többé, és enni sincs mit, és inni sincs mit, de se éhség, se szomjúság sehol, mert már nincs, aki éheznek, és nincs, aki szomjazik [...] *és nem hangzik el többé semmiféle ige, nincs emlék, nincs nyom, nincs ítélet, és nincs se bűn, se büntetés* [...] mi akartuk, hogy nyomotok se maradjon [...] mi elvégeztük ezt (kiemelés tőlem P.D.)³⁹

37 Jean BAUDRILLARD, *A rossz transzparenciája. Esszé a szélsőséges jelenségekről*, Bp., Balassi–BAE Tartóshullám–Intermedia, 1997, 106. Vö. „L'enfer, c'est les autres”, vagyis „a Pokol: a Másik/a többiek.” Híres idézet Jean-Paul Sartre *Zárt tárgyalás* című drámájából.

38 HORVÁTH Márk, LOVÁSZ Ádám, *Az állattá leendés és az erkölcsiség viszonyáról*. J. M. Coetzee Szégyen című regénye nyomán, 2000 folyóirat, 2021/2, 17–27. Ld. még: Gilles DELEUZE, Félix GUATTARI, *A Thousand Plateaus, Capitalism and Schizophrenia Vol II.*, ford. Britan MASSUMI, London–Minneapolis, University of Minnesota Press, 1987.

39 KRASZNAHORKAI, NEUMANN, i. m., 31.

A semmités egyik utolsó mozzanata, hogy még a nyelvet is megsemmisíti – így zárul a kötet, a szövegnek ténylegesen vége szakad. Ha a fentiek nincsenek többé, az a tudat létét is kizárja, legalábbis egy különös, redukált tudati működésről beszélhetünk csupán, amely nem funkcionál. A tudat legfőbb jellemzője, hogy olyan lét felé fordulva szünetlik, mely nem ő, itt viszont épp a tökéletes magába záródását követi végig a szöveg. Ha pedig *magába* záródik, akkor tehát többé nem *önmagáért* van, hanem *önmagában*, tehát *önmagábanvaló*vá válik – ez a lét sűrű, *önmagával* teljesen egybeesik, megvalósítja a létteljességet.⁴⁰ Ez Sartre kategóriái szerint azt jelentené, hogy pusztá jelenség, fenomén lett belőle, vagyis az én egyszerűen tárggyá vált. Túlzónak tűnhet, de a szöveg ezt a fenomenológiai-ontológiai folyamatot reprezentálja, tárgya mindvégig épp ez az átalakulás, a tudat megmerevedése (és nem eltűnése).

Feltűnő, hogy továbbra is megmaradt a többesszám, és immár nem csak nyelvileg, az osztódás, a többiek („klónok” értelemben, ahogyan Baudrillard érti) feltűnése sem tét nélküli: „nem maradt más csak a pusztá kéreg a földön, csak a vastag, fekete, halott, hideg hamu, abban állunk, egymással szemben, megfeszülve, csupa izom mind a két oldalon, és most már csak az a kérdés, kettőnk közül ki lesz a király.”⁴¹ A reziduált én, az *önmaga* (amennyiben itt még lehet beszélni ilyen konstrukcióról) rázuhan saját magára a Semmiben, immár egybe fog esni *önmagával*, megszűnik a visszamaradt distancia is: létteljesség, amely áthatolhatatlan és szilárd. És voltaképpen az őszinteség „lovagja” ezt kívánja az embertől, hogy ismerje be azt, ami ő, essen egybe létével, legyen az, ami.⁴² „Ha az egyén már nem szembesül a másikkal, *önmagával* száll szembe. Saját antitestévé válik, mert támadásba fordul az immunitás folyamata, mert összezavarja a saját kódját, mert tönkreteszi a saját védekező képességét.”⁴³ Ebben az állapotban tehát *önmagát* saját létmegértése alapján hozza létre, ez az, amire az *önmagáért*való folyton törekszik, de sosem lesz rá képes – ezért ember, ezért nem isten. A győzelem itt az istenné válás győzelme, csakhogy minden, ami felett így, istenként hatalma van, az a Semmi.

40 FEHÉR M., i. m., 37–45.

41 KRASZNAHORKAI, NEUMANN, i. m., 31.

42 FEHÉR M., i. m., 48.

43 BAUDRILLARD, i. m., 105.